

Руслан Демчишак
Національний університет «Львівська політехніка»

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ХХ ст.

© Демчишак Р., 2014

Досліджено зовнішньополітичні пріоритети під час боротьби за національне визволення та вектори зовнішньої політики майбутньої Української держави у наукових концепціях українських мислителів та в діяльності організацій націоналістичного спрямування Західної України міжвоєнного періоду ХХ ст. Визначено місце СРСР, Польщі, країн західної Європи у зовнішньополітичних орієнтаціях українського націоналізму.

Ключові слова: націоналізм, геополітика, зовнішня політика, Західна Україна, СРСР, Польща.

Ruslan Demchyshak

STATE FOREIGN POLICY IN THE UKRAINIAN POLITICAL THOUGHT OF THE NATIONALIST-ORIENTED WESTERN UKRAINE IN THE PERIOD BETWEEN TWO WORLD WARS IN THE 20TH CENTURY

© Demchyshak Ruslan, 2014

This article analyzes the Ukrainian political thought of the nationalist-oriented Western Ukraine in the period between two world wars in the 20th century with the object to the problematics of state foreign policy and international relations. Political ideas of such thinkers as Yuriy Lypa, Dmytro Dontsov, Mykhaylo Kolodzinskiy, Mykola Stsiborskiy, Dmytro Andriyevskiy, Mykola Shlemkevych and Dmytro Paliyev, as well as policy documents of the political parties such as «The Organisation of Ukrainian Nationalists» (OUN) and «The Front of National Unity» (FNU) have been studied. The following scientific methods of research have been used: the method of historicism, the comparative and analytical methods, and the structural and systemic analysis. It has been ascertained that the defining factors of the state foreign policy priorities during the national liberation movement and on the stage of formation of the independent Ukrainian State in the scientific concepts of the thinkers, as well as in the policy documents of the Ukrainian nationalist organizations were the following: reaction to the wide range of international policy and the configuration of international unions; attitude toward the Ukrainian issue, and the status of the Ukrainian people in Poland and the USSR. All the representatives of the Ukrainian political thought of nationalist orientation considered Warsaw's and Moscow's policies towards Ukrainians as overtly assimilating, thus strongly rejected both pro-Polish and pro-Russian (pro-Soviet) foreign policies. Instead, they considered such countries of Western Europe as France, England, and Germany as possible allies. Germany was of special significance being the only large state interested in the revision of the Versailles system of international relations, and, therefore, in the actualization of the Ukrainian issue on the international level.

Key words: nationalism, geopolitics, foreign policy, Western Ukraine, USSR, Poland.

Дослідження вітчизняної політичної думки і практики політичної організації набуває важливого значення у наш час у плані оптимального використання ідейно-теоретичних напрацювань і практичного досвіду минулого. В контексті становлення Української держави як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин актуальним є аналіз проблематики зовнішньої політики держави в українській політичній думці Західної України міжвоєнного періоду ХХ ст., яка була представлена усіма ідейно-політичними напрямками, зокрема націоналістичним.

Характер радянсько-польських відносин міжвоєнного періоду у контексті українського питання досліджував М. Гетьманчук [3], політична думка Західної України націоналістичного спрямування та погляди її мислителів були предметом дослідження О. Гриніва [4], С. Квіта [11], Т. Ходак [25; 26], ідеологію націоналістичних організацій висвітлював П. Мірчук [20] і А. Кентій [12]. Однак у вищезазначених працях зовнішньополітична проблематика представлена лише епізодично та побіжно. Новизна пропонованої роботи полягає у спробі комплексного дослідження української політичної думки Західної України націоналістичного спрямування на конкретну тематику – проблему зовнішньої політики держави та міжнародних відносин.

Метою цієї роботи є дослідження зовнішньополітичної проблематики в українській політичній думці Західної України націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст., з'ясування факторів визначення зовнішньополітичних пріоритетів під час боротьби за національне визволення та на етапі існування незалежної Української держави у наукових концепціях мислителів та в діяльності українських націоналістичних організацій.

У міжвоєнний період ХХ ст. українські землі виявилися розчленованими, опинившись у складі СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини. У II Речі Посполитій, до складу якої входила найбільша після радянської України частина українських земель, українці були найчисленнішою національною меншиною, становлячи 14 % громадян.

Українська суспільно-політична думка Західної України міжвоєнного періоду була представлена повним спектром ідеологічних течій: комунізмом, соціалізмом і соціал-демократією, націонал-демократією (лібералізмом), консерватизмом, націоналізмом. Зважаючи на колоніальне становище українського народу, в наукових концепціях мислителів та в діяльності українських організацій Західної України важливе значення відводилося визначенню зовнішньополітичних пріоритетів під час боротьби за національне визволення та векторів зовнішньої політики майбутньої Української держави.

Серед представників української політичної думки націоналістичного спрямування, що досліджували проблематику зовнішньої політики держави, передусім варто виділити теоретика української геополітики Юрія Липу. Мислитель визначив оптимальні, на його думку, геополітичні орієнтації України, окреслив її міжнародне призначення. Вчений вважав, що ще з античних, київських і козацьких часів лише «вісь Південь – Північ є віссю українських земель» (а не вісь Схід – Захід) [17, С. 236]. Південно-північна вісь зумовлює геополітичне значення для української державності Чорного моря і верхів'їв Дніпра. У праці «Чорноморська доктрина» мислитель переконливо доводить, що геополітичний простір України – це басейн Чорного моря. Україна – це «склепіння довкола Чорного моря, склепіння, що має свій ключ, і свої пункти опертя, і свій геополітичний зміст» [19, С. 14]. Ключами української геополітики Ю. Липа вважав Білорусь (північний ключ) і Тавриду (південний ключ). Державну спільноту з Білоруссю вчений вважав питанням життя для майбутньої Української держави, а володіння Тавридою (Кримом) – запорукою морської незалежності України.

У контексті своєї геополітичної доктрини Ю. Липа конструював конфігурацію можливих міжнародних союзів Української держави, стверджуючи, що «для зміцнення незалежності України, для повернення її світових потуг, тобто для повернення на вісь Північ–Південь, Закавказзя і Кавказ мають стати її союзниками проти експансії Москви» [29, С. 261]. Політику СРСР щодо українців вчений вважав продовженням політики царської Росії. Заміна слова «російський» на термін «советський» не змінило суті російської імперської політики [18, С. 29]. Проявом останньої у геополітичній сфері стало визначення кордонів УРСР, під час якого російські більшовики «обтяжили доступ України до Криму і до Дону. Бажання відтяти також і Донецький басейн зустріло серед

українських комуністів такий опір, що Ленін не посмів виділити Донбас з території України» [18, С. 72]. Ю. Липа прогнозував, що об'єктом претензій Росії і у перспективі будуть саме південно-східні регіони України, у яких значною мірою зосереджуватиметься потенціал майбутньої Української держави. «Крим, Кубань, Донщина, Південна Україна, – це місця, біля яких гуртується українська важка промисловість. Туди ж пливе хвиля українського активу. Найправдоподібніше, що і політичний центр нової України буде знаходитися в осередку цих теренів» [18, С. 74; 21, С. 655].

Демократичне майбутнє Росії, вважав Ю. Липа, можливе лише за умови, коли вона не витратить усі життєві зусилля нації на утримання в покорі інших народів. За умов демократичного політичного ладу та вільного розвитку виробництва і економічних зв'язків від Росії почнуть відходити території, передусім поза її європейською частиною. Пересічних росіян мислитель вважав заручниками російської імперської ідеї.

На важливості причорноморського регіону як геополітичної переваги України наголошував також інший політичний мислитель націоналістичного спрямування – Михайло Колодзінський. Автор української воєнної доктрини нагадував, що іще у княжі і козацькі часи українська колонізація рухалася саме у південному напрямку. «В той час, як і сьогодні, тільки опертя на береги Чорного і Озівського морів, Кавказу й Каспія з Волгою могло забезпечити київську державу» [13, С. 35].

Проблему зовнішньої політики держави не обійшов увагою визначний теоретик української політичної думки міжвоєнного періоду, творець концепції чинного українського націоналізму Дмитро Донцов. Аналізуючи ставлення до українського питання і становище українського народу в СРСР, науковець зазначав, що політика російської більшовицької влади щодо українців є продовженням політики царського режиму. «Ленін як теоретик «пролетарського асиміляторства», стверджував Д. Донцов, перейняв методи імперіалістичної політики Москви в Україні [8, С. 33]. Під пролетарським інтернаціоналізмом простежувалося прагнення відреставрувати російську імперію, відтворити спільне «отчество», створити один «совітський народ» [8, С. 36].

Д. Донцов, розглядаючи московський більшовизм як різновид російського імперіалізму, природно вилучав СРСР зі складу зовнішньополітичних союзників під час боротьби за Українську державу. Вчений вважав, що Україні у зовнішній політиці слід орієнтуватися на європейські держави, передовсім ті, що були зацікавлені у поділі Росії. До останніх Д. Донцов зараховував Англію, а також Польщу з певними застереженнями, оскільки ця держава зазіхала на частину українських територій. Можна погодитися із думкою відомого дослідника української націоналістичної Олега Гриніва, що Д. Донцов частково недооцінював асиміляторську політику щодо українців інших поневолювачів – Польщі, Румунії, Угорщини [4, С. 148]. Однак перевагу для України Заходу теоретик українського націоналізму вбачав також у долученні українців до європейських політичних та культурно-ментальних цінностей, які розвивають громадську ініціативу та самодіяльність. «Лучність з Європою, при всяких обставинах, за всяку ціну, – категоричний імператив нашої зовнішньої політики» – беззастережно резюмував Д. Донцов [7, С. 101].

Солідарними із Д. Донцовим в оцінці національної політики СРСР загалом та щодо українців зокрема були також теоретики українського організованого націоналізму (представленого Організацією українських націоналістів – ОУН) – Микола Сціборський і Дмитро Андрієвський.

Так, М. Сціборський визначав національну політику радянської влади як продовження асиміляторської політики царської Росії. Способи вирішення національного питання за обох режимів суттєво не вирізнялися. «Прибраний у форми Советського Союзу більшовизм, – писав мислитель, – це вияв обновиленої московської великодержавності, якій він намагається повернути зломану вже історією імперську потенцію» [22, С. 30].

Д. Андрієвський трактував статус союзних республік СРСР як колоній Росії. Пролетарський інтернаціоналізм він вважав замаскованою формою новітнього російського імперіалізму, що проявлявся у намаганні «перетопити десятки і сотні етнічних груп в одну націю – «советський народ» [1, С. 26].

Загалом ОУН, визнаючи основною ціллю своєї діяльності побудову незалежної Української держави на всіх етнічних територіях, абсолютно не сприймала ні пропольської, ні проросійської

(прорадянської) зовнішньополітичних орієнтацій, наголошуючи на необхідності опертя на власні сили. Позиція західноукраїнських політиків чи політичних сил, зорієнтованих на Польщу або СРСР, однозначно трактувалася ОУН як угодовство, а то й навіть колабораціонізм. Українську державу націоналісти розглядали як «важливий і необхідний фактор балансу сил у Східній Європі» [14, С. 43]. Якщо з теоретичного боку прагнення до розбудови власних сил як передумови успішної боротьби за національне визволення не викликало жодних сумнівів, то у практичній площині досягнення державної самостійності України у протиборстві з Варшавою і Москвою (не кажучи про інших окупантів українських земель) без підтримки зовнішніх чинників виглядало безперспективним. Під час боротьби за національне визволення вважалися недопустимими варіанти міжнародних комбінацій з участю «історичних ворогів Української Нації». У постановах I конгресу ОУН стверджувалося, що українська зовнішня політика здійснюватиме свої завдання «шляхом союзних зв'язань з тими народами, що вороже відносяться до займанців України, як рівно ж шляхом належного використання міжнародних взаємовідносин для досягнення суб'єктивної ролі України у міжнародній політиці» [20, С. 98].

Союзників розглядали країни Західної Європи. З боку ОУН були спроби встановити контакти з урядовими колами Франції та Великої Британії. Однак найприроднішим зовнішньополітичним союзником визначалася Німеччина, єдина велика держава, зацікавлена у ревізії Версальської системи міжнародних відносин, що неодмінно призвело б до актуалізації на міжнародному рівні українського питання. Наголосимо, що йшлося про орієнтацію на Німеччину як державу з відповідним геополітичним положенням та зовнішньополітичним курсом, а не про орієнтацію на конкретний політичний режим. На конференції ОУН у червні 1933 р. розгорнулася жвава дискусія щодо ставлення до Німеччини. Зокрема, голова організації Євген Коновалець висловився проти нав'язування зв'язків з гітлерівським режимом, мотивуючи свою позицію негативним ставленням націонал-соціалістичної партії до всіх народів Східної Європи – до слов'ян загалом, і до українців зокрема, наголошуючи на тому, що Гітлер шукає у Східній Європі не союзників, а життєвого простору для своєї нації [12, С. 148]. Однак єдиного ставлення ОУН не виробила, оскільки серед вищого керівництва Німеччини не існувало чіткої позиції щодо українського питання. Скажімо А. Розенберг, головний нацистський авторитет з національних питань у Радянському Союзі, рекомендував утворити навколо Росії ланцюг національних держав, залежних від Німеччини, однією з яких вбачили Україну. Своєрідним тестом на ставлення нацистського режиму до українського питання стали події, пов'язані з Карпатською Україною – автономним утворенням, що виникло на українських землях Чехословаччини (жовтень 1938 р.). Українська громадськість оцінила цю подію як початок актуалізації українського питання на міжнародному рівні, а уряди Франції і Англії – як хід німецької зовнішньої політики, покликаний використати українське питання у боротьбі проти Польщі та СРСР. Ситуація прояснилася у березні 1939 р., коли Гітлер віддав Карпатську Україну своїм союзникам угорцям, продемонструвавши тим самим небажання вносити українське питання до порядку денного європейської політики та відкривши свою справжню позицію щодо нього.

Українська політична думка Західної України націоналістичного спрямування була представлена, окрім чинного, також і творчим націоналізмом, організованою формою якого став Фронт національної єдності (ФНЄ). Вихідною засадою ідейно-політичної концепції творчого націоналізму була ідея українського месіанства, особливої історичної місії української нації в слов'янському світі і Європі. Ідеолог ФНЄ Микола Іванейко (Шлемкевич) зазначав, що саме українці є носіями слов'янської ідентичності, їх автентичної культури, в чому вбачав можливості українського культурного імперіалізму [10, С. 3].

М. Шлемкевич порівнював політику щодо українців Росії та Польщі різних історичних періодів. Мислитель вважав, що як політика давньої Речі Посполитої, так і політика російського царського режиму мали на меті денационалізацію українства, тоді як друга була менш агресивною. Спадкоємці цих держав у ХХ ст. – II Річ Посполита та СРСР – продовжили асиміляторську політику попередників. «У 30-х роках, після демократичних хитань минулого десятиліття, Польща повернула до своєї традиційної політики: повної асиміляції... Тоді ж, у 30-ті роки, і політика

другого, московсько-советського, окупанта знайшла себе і пішла на знищення самих душевних і фізичних основ українства» [28, С.72]. У ХХ ст. ставлення Москви до українського питання було ще нетерпимішим, ніж Варшави.

Публіцисти ФНС вважали, що більшовизм перемінюється поволі в новітній московський націоналізм, який став головним ворогом українства, а тому боротьба з ним оголошувалась головним завданням українського населення західноукраїнських земель. Непримиренним було ставлення ФНС і до Польщі. Фронтвики різко засудили позицію українських політичних партій, що погоджувалися на автономію українських земель у складі Польщі, виступили проти будь-яких угод з польським урядом.

Інший ідеолог ФНС Дмитро Паліїв у реалізації національної ідеї надавав важливого значення зовнішньополітичним аспектам та можливим міжнародним союзам. Зовнішньополітичною передумовою утворення української держави мав стати неминучий, на думку мислителя, міжнародний військовий катаклізм, який змете несправедливу Версальську систему гноблення поневолених націй, наслідки якого матимуть для України вирішальне значення [9, С. 33]. Зовнішньополітична ситуація давала підстави розглядати зміни в становищі українських земель у контексті німецької ревізійної політики та майбутнього протистояння націоналістичної коаліції з Радянським Союзом.

Оцінка Д. Палієвим міжнародної ситуації щодо ставлення до Німеччини як потенційного союзника не була однозначною. Ідеолог ФНС припускав, що Гітлер може зацікавитися співпрацею з українським націоналізмом як потужною протимосковською силою та задовольнити його державницькі прагнення. Однак аналіз доктрини націонал-соціалізму щодо здобуття «життєвого простору» на сході Європи викликав сумніви в роздумах на цю тему. Оцінюючи аншлюс Австрії (березень 1938 р.), Д. Паліїв припускав, що «справа Австрії – це початок реалізації якогось плану, в який входять і українські справи», але застерігав від надмірного оптимізму, оскільки Німеччина може розглядати землі за Збручем лише як колонії. Найдоцільнішими для українців союзниками він вважав Францію і Англію [27, Арк. 100–101].

Таку двоїстість позиції Д. Паліїв зберіг і під час розгортання подій, пов'язаних з Карпатською Україною, навколо якої нацистська верхівка розпочала складну пропагандистську та політичну гру. Визнаючи можливість зацікавлення Німеччини у позитивному вирішенні українського питання, теоретик ФНС водночас розглядав перспективу німецької окупації українських земель, яка може виявитися ще гіршою від польської [5, С. 460].

Проблема зовнішньої політики держави та міжнародних відносин в українській політичній думці Західної України націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. посідає вагомe місце. Факторами визначення зовнішньополітичних пріоритетів під час боротьби за національне визволення та на етапі існування незалежної Української держави у наукових концепціях мислителів та в діяльності українських націоналістичних організацій були: реакція на широкий діапазон міжнародної політики і конфігурацію міжнародних союзів; ставлення до українського питання і становище українського народу в Польщі та СРСР. Політику як Варшави, так і Москви щодо українців фактично усі представники української політичної думки націоналістичного спрямування трактували як відверто асиміляторську, тому бсolutно не сприймали ні пропольської, ні проросійської (прорадянської) зовнішньополітичних орієнтацій. Натомість як можливих союзників розглядали тоді країни Західної Європи – Францію, Англію та особливо Німеччину, єдину велику державу, зацікавлену в ревізії Версальської системи міжнародних відносин, а отже, можливій актуалізації на міжнародному рівні українського питання. Теоретик української геополітики Юрій Липа, конструюючи вектори зовнішньої політики майбутньої Української держави по вісі «Південь–Північ», природними союзниками України розглядав країни Кавказу, Закавказзя та Білорусь. Загалом українська політична думка Західної України націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. сприяла актуалізації українського питання на міжнародному рівні.

Українська політична думка Західної України міжвоєнного періоду ХХ ст. різних ідеологічних спрямувань потребує подальшого дослідження як на предмет зовнішньополітичних орієнтацій, так й іншої політологічної проблематики.

1. Андрієвський Д. Російський колоніалізм і Советська імперія / Дмитро Андрієвський. – Париж, 1958. – 108 с.
2. Вдовичин І. Я. Свобода особи в правій українській політичній думці (20–30 рр. ХХ ст.) / Ігор Вдовичин. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 512 с.
3. Гетьманчук М.П. Між Москвою і Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) / М. П. Гетьманчук. – Львів: Видавництво Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. – 432 с.
4. Гринів О.І. Українська націологія між світовими війнами: історичні нариси / Олег Гринів. – Львів: Світ, 2008. – 432 с.
5. Дмитро Паліїв: життя і діяльність 1896–1944 рр.: зб. праць і матеріалів / [від ред. О. Купчинський]. – Львів, НТШ, 2007. – 862 с.
6. Донцов Дмитро. Націоналізм / Дмитро Донцов. – Львів: В-во Тараса Сороки, 2009. – 306 с.
7. Донцов Дмитро. Підстави нашої політики / Дмитро Донцов. – Відень, 1921. – 208 с.
8. Донцов Дмитро. Росія чи Європа та інші есеї / Дмитро Донцов. – К: Діокор, 2005. – 70 с.
9. I Конгрес ФНЕ. – Львів, 1936. – 46 с.
10. Іванейко М. Ідеологічні підстави творчого націоналізму / Микола Іванейко // Перемога. – 1935. – Ч. 30. – 1 квітня. – С. 3–8.
11. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет / Сергій Квіт. – К.: Київський університет, 2000. – 260 с.
12. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів 1920–1956: історико-архівні нариси. Т.1 / Анатолій Кентій. – К.: Державний комітет архівів України, 2005. – 332 с.
13. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина / Михайло Колодзінський. – К., 1999. – 54 с.
14. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – 659 с.
15. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – К.: Альтернатива, 1999. – 336 с.
16. Левенець Ю. А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.): монографія / Ю. А. Левенець. – К: Стило, 2001. – 584 с.
17. Липа Ю. Призначення України / Юрій Липа. – Львів: Просвіта, 1992. – 270 с.
18. Липа Ю. Розподіл Росії / Юрій Липа. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1995. – 147 с.
19. Липа Ю. Чорноморська доктрина / Юрій Липа. – Одеса, 1942. – 166 с.
20. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів: перший том (1920–1939) / Петро Мірчук. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – 639 с.
21. Політологія. Кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.: Хрестоматія / [Семків О.І., Гринів О.І., Остудін В.І. та ін.]; за ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1996. – 800 с.
22. Сціборський М. Сталінізм / Микола Сціборський. – [Б. М.]: В-во ім. М. Хвильового, 1947. – 48 с.
23. Українська державність у ХХ ст.: історико-політичний аналіз / [Дергачов О., Бистрицький Є., Реприцєв В. та ін.]; за ред. О. Дергачова. – К.: Політична думка, 1996. – 448 с.
24. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. Т.2 / [упор. Т. Гунчак, І. Сольчаник] – [Б. м.]: Сучасність, 1983. – 426 с.
25. Ходак Т. М. Правові засади державотворчої концепції українських націоналістів у 20–30-х роках ХХ ст. / Т. М. Ходак // Галичина. Всеукраїнський культурно-просвітній і краєзнавчий часопис. – 2008. – № 14. – С. 174–181.
26. Ходак Т. М. Державно-правова думка в Західній Україні (1919–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права / Т. М. Ходак; Ін-т законодав. ВРУ. – К., 2008. – 19 с.
27. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАУЛ). – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 212.
28. Шлемкевич М. Галичанство / Микола Шлемкевич. – Львів: За вільну Україну, 1997. – 104 с.
29. Юрій Липа: голос доби і приклад чину: зб. наук. праць / [від ред. Т. Салига]. – Львів, ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 408 с.